

Săpânța, veselý hřbitov

V naší racionální a technické době je často smrt odosobněna a pohřeb bývá zcela ponechán v rukou pohřebních institucí, které vykonají většinu nezbytných pohřebních úkonů bez aktivní účasti pozůstalých. Smrt a pohřeb jakoby se nehodily do moderního způsobu života. Jsou to ale stejně přirozené události jako narození a uvítání dítěte do života.

■ Jan TUREK
Filozofická fakulta FF
Univerzity Hradec Králové

Naštěstí ještě i v Evropě existují místa, kde tradiční

hodnoty přetrvávají a pohřební kultura zachovala své pradávno rysy. Vypravíme na severozápad Rumunska, kde se v pohřebních zvyklostech tradice a lidové umění snoubí s reflexí měnícího se moderního vesnického života a povšimneme si některých dávných archetypů v ikonografii pohřebních stél a funerálních obřadů.

Dávné náhrobky v barvě

Figurální náhrobky známe v kamenné podobě ze střeoevropského i východoevropského eneolitu. Zmínit můžeme figurální stély kultury jámové v severním Černo-moří, nebo starobronzové pohřební sochy s bohatou vý-zbrojí a šperky z Arco v jižním Tyrolsku, nebo na Iberském

poloostrově. Další eneolitické stély, zpodobňující bojovníky období zvoncovitých pohárů s lukem, šípy, dýkou a bohatě zdobeným oděvem, pochází z Petit Chasseur u švýcarského Sionu. Ze starší doby železné pak lze zmínit pohřební sochu z mohyly v Hochmichele v Badensku Württembersku. Pravěké kamenné stély jsou ale jen špičkou ledovce, jehož pomyslná většina byla zřejmě tvořena ze dřeva vyřezávanými náhrobky, které se zpravidla nedochovaly. Takové kamenné i dřevěné náhrobky byly bez pochyby zdobeny bohatou polychromií, která zatím nebyla jednoznačně doložena.

Staří Římané si rovněž nad svými hroby stavěli kamenné stély s reliéfním vyobrazením

ze života zemřelého. Ve spodní části náhrobního kamene byl většinou umístěn latinský nápis označující jména a společenské postavení, případně vojenské hodnosti a zásluhy nebožtíka. Omezený prostor byl často zaplněn obecně používanými zkratkami, jako H•S•E (Hic Situs/Sita Est – zde leží) nebo D•M (dis manibus – duchům zemřelých), označením jména, ranku a původu, věku a vojenské hodnosti. Horní část stély většinou pokrýval portrét zemřelého, někdy i s manželem či manželkou a miniaturními obrazy dětí. Buď samotný portrét, nebo průvodní motiv pod ním reprezentoval profesi nebo společenské postavení zemřelého. Pekař byl zobrazen s pecny chleba, formán s naloženým vozem

■ Obr. 1 Některé náhrobní výjevy zobrazují dokonce příčiny tragické smrti pohřbeného (foto: J. Turek)

■ Obr. 2 Zbožnost je ctností zobrazovanou často v náhrobních scénách (foto: J. Turek)

■ Obr. 3 Obyvatelé Maramureș jsou tradičně velmi zbožní (foto: R. Čechák)

■ Obr. 4 Pestré kroje jsou stále nezbytnou součástí svátečních chvil (foto: R. Čechák)

■ Obr. 5 Pestrobarevných náhrobků je na Veselém hřbitově převaha (foto: M. Turková)

■ Obr. 6 Procesí věřících v Săpânțě (foto: R. Čechák)

a příslušník jezdeckva v plné zbroji na koni. Zpodobnění zemřelého prozrazovalo také mnohé o jeho původu, či etnické příslušnosti. Příslušníci romanizované keltské aristokracie v Panonii bývali na pohřebních reliéfech oděni do místního honosného kroje, zatímco římsští provinciální úředníci byli zobrazeni v prostých tógách. Římské náhrobky ale původně nevypadaly tak uměřeně jako dnes. Jejich bílá či zlatavá mramorová nebo vápencová podoba je výsledkem působení eroze, případně dlouhým pobytem v zemi. Jejich původní povrch byl totiž zpravidla polychromní. Na některých „čerstvých“ odkrytých reliéfech jsou pozůstatky polychromie jasně patrné a rekonstrukce jejich podoby je pak velmi pravděpodobná. Římské pohřebiště tak zářilo barvami a bylo na pohled mnohem veselejším místem,

než pozdější hřbitovy středověku, novověku a současnosti. V současném Rumunsku ale tato římská tradice opět lokálně ožila.

Veselý hřbitov – Săpânța, Cimitir vesel

Săpânța se nachází v severozápadní rumunské oblasti Maramureș, jejíž hranice byly od Szatmáru zjevně vymezeny hustými lesy a náhle se vlnícím kopcovitým terénem v místech, kde jsou Gutinské hory odděleny Tisou od východní části Poloninských Karpat.

Obec Săpânța je domovem asi 5000 obyvatel a na první pohled se nijak zvlášť neodlišuje od jiných vesnic v této části Rumunska, je tady ale přeci jen cosi co do této odlehle vsi láká turisty z celého světa. Je to Veselý hřbitov (Cimitir vesel).

■ Obr. 7 Ženy na tradičních výjevích nejčastěji tkají látky (foto: J. Turek)

Okolo malého ortodoxního kostela je shromážděno asi 800 hrobů, z nichž většina je označena velmi nevšední ozdobnou dřevěnou stélou zakončenou křížem a stříškou. Úprava náhrobních panelů skutečně připomíná římské náhrobní kameny. Ve spodní části je text připomínající život pohřbeného a mnohdy humorné veršovanky a rčení. Horní část pak vyplňuje rámeček zobrazující portrét zemřelého, nebo jeho celou figuru v životních situacích pro něj charakteristických. Výjevy i nápisy jsou vyřezávány do dubového dřeva a poté je celý povrch natřen namodro, jednotlivé detaily oděvu, interiéru a podobně jsou pak vyplňovány v pestrých barvách. Většinu náhrobků vytvořil postupně místní umělec Stan Ion Pătraru (1909–1977), v jehož posláních dnes pokračuje jeho žák Dumitru Pop.

Co lze tedy na hrobech v Săpânțě objevit? Mnoho zobrazených žen bylo oděno do černých květovaných sukní a šátků, bílých blůz a tmavých vest. Nejčastěji byly ženy zpodobněny při spřádání vlny s přeslicí, u tkalcovského stavu nebo při vaření v kuchyni. Ale je tu i emancipovaná zaměstnankyně banky sedící za stolem s počítačem. Muži byli většinou oblečeni do svátečního černého obleku nebo do kroje s bílou košilí a černou pestrobarevně vyšivanou vestou. Pánové bývají zobrazeni s koněm nebo povozem, mladší s traktorem nebo s autem. Je tu také hasič se stříkačkou, lékař se stetoskopem, učitel s dětmi, krejčí se Singrovkou, dřevorubec s motorovou pilou nebo kořalečnick s destilačním přístrojem. Je tu dokonce zobrazen místní předseda partaje, jak sedí za stolem a v ruce drží stranický znak se srpem a kladivem.

■ Obr. 8 Smrt je všudy přítomná...
(foto: J. Turek)

■ Obr. 9 Ženy vaří v „zádušní kuchyni“ (foto: J. Turek)

■ Obr. 10 Obnova a vytváření nových náhrobků vyžaduje neustálou péči...
(foto: J. Turek)

■ Obr. 11 Portréty pohřbených často přesně odpovídají fotografickým předlohám (foto: J. Turek)

■ Obr. 12 Láska až za hrob?...
(foto: J. Turek)

Dramaticky, ale v některých případech naivně komicky působí výjevy zobrazující situaci, při které nebožtík tragicky zahynul. Najdeme zde tonoucího v Tise, automobil nabouraný do stromu, nebo muže přejetého vlakem. Je tady také hrůzostrašný výjev z roku 1941, kdy byl jeden vesničan zavražděn „prokletým“ maďarským vojákem, který mu v druhém dějství náhrobního panelu oddělil hlavu od těla. Šokující je také „humorný“ nápis na hrobu starší ženy, který lze přeložit jako: „Bůh odpusti ti, milý synku, byť podírl jsi svou Maminku!“

Pohřební zvyklosti v Maramureș

Veselý hřbitov není jediným svérázem zdejšího pohřbívání. Ještě v den úmrtí pozůstali vyvěsí na nebožtíkově domě černé vlajky a jeho tělo

pak zde odpočívá po dobu tří dnů. V této době přicházejí sousedé vzdát mrtvému účtu a kostelní zvon bije třikrát denně za jeho duši. Třetího dne se do domu dostaví kněz a v rámci obřadu zhasí svíci ve vědru svěcené vody a požehná domu vyřtím kříže do omítky. Toto znamení pak zůstává po dobu ročního smutku, kdy se pozůstalí nesmí účastnit svateb, tančit a ženy chodí v černém. Na hřbitov nese rakev šest ženatých mužů, příbuzných a přátel. Po uložení rakve do hrobu účastníci vhodí na její víko hrst hlíny a obdrží malý bochníček chleba se svíčkou a červeně obarvené vajíčko. Po třech dnech od pohřbu, ale také po šesti týdnech a šesti měsících se konají hostiny příbuzných připomínajících duši zemřelého. Smutek pak po roce končí velkou rodinnou hostinou. V případě, že zemře

svobodný muž nebo žena v jakémkoliv věku po prvním přijímání (většinou v osmi letech) je uspořádán tzv. sňatek mrtvého. Zemřelý je oblečen do svatebních šatů, stejně tak družička a vlajkonoš s černou vlajkou a celý průvod směřuje na hřbitov. Pro zemřelé muže jsou dokonce symbolicky vyhledávány nevěsty. Většina těchto zvyklostí má zjevně předkřesťanské kořeny, které upomínají na komplexnost pohřebních a následných obřadů v evropském pravěku, o kterých máme na základě studia pohřebních památek a post – funerálních praktik, jen velmi mlhavé představy.

Mnohé ze zvyků zde nastínných jsou velmi křehké a postupně mizí ze společenských obřadů, tak jak se tomu stalo v naší industriální společnosti. Také v Rumunsku jsou mnohé prvky tradičního

vesnického života ohroženy stále rychleji se šířící globalizací, která zvláště dnes, po vstupu země do Evropské unie, zřejmě dříve nebo později dorazí i do těch nejodlehlejších vsí Maramureș.

Summary

The Merry Cemetery at Săpânța

The Merry Cemetery (Cimitirul Vesel) is a located in the village of Săpânța (Maramureș county, NW Romania). It is famous for its colourful wooden gravestones with naive paintings depicting, in an original and poetic manner, the individuals that are buried there as well as scenes from their lives, describing their crafts, hobbies or fate. In 1935 a wood sculpture, Ioan Patras, started carving oak crosses for the cemetery. He painted each cross blue, included a scene from their lives or death. After his death in 1977 his work is carried on by Dumitru Pop. This visually attractive and humorous folk art may be compared to similar habit of Roman period grave stones (stelae) also depicting buried persons family, craft, army distinction etc.